

Dorota Sidorowicz-Mulak
Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław, Polska
dorota.sidorowicz@ossolineum.pl
ORCID 0000-0003-0087-259X
<http://doi.org/10.33077/zbkh.2018.12.sidorowicz>

Księgozbiór Magdaleny Morskiej (1762-1847) w Bibliotece Ossolineum¹

Abstract

Book Collection of Magdalena Morska (1762-1847) in the Ossoliński National Institute

Magdalena Morska, the owner of the Zarzeczce residence, where she created a sentimental-romantic park and garden was a Polish aristocrat and keen organizer of cultural life in Galicia province of Poland. She donated a collection of 358 titles of books and periodicals in 1228 volumes to the Ossolineum Library in 1847. They were mostly books in French published between 1785-1835. In the article an overview of this collection is given. The collection consists mostly of belles-lettres, historical and political works. Also books on geography, especially itinerary accounts are vastly represented, as well as philosophy, including leading authors of European Enlightenment, books on art, poetry, drama, works on botanic and gardening. In Morska's library there were also volumes of typically women's literature of the period: romances, moralizing literature, educational books, language dictionaries and grammar manuals. In spite of a substantial book collection of count Morska, there was no separate library room in the Zarzeczce palace.

Key words: Magdalena Morska – Zarzeczce – women's libraries – private collections – women's reading.

Słowa kluczowe: Magdalena Morska – Zarzeczce – księgozbiory kobiece – kolekcje prywatne – czytelnictwo kobiet.

Magdalena Katarzyna z Dzieduszyckich Morska (1762-1847), córka cześnika koronnego Tadeusza Dzieduszyckiego i Salomei Bibersztein-Trembińskiej,

¹ Dziękuję następującym osobom, które służyły mi pomocą podczas pracy nad niniejszym artykułem (*omissis titulis*): Iwone Długoń, Irynie Kachur, Izabeli Kopani, Ryszardowi Nowakowskiemu, Urszuli Wenckiej.

była kobietą o wielu zainteresowaniach i talentach [fot. 1]. Krzysztof Wolski w słowniku biograficznym wymienił następujące obszary jej działalności: „rysownicza-malarka, projektantka architektury i ogrodów, sawantka i filantropka”². Morska znana jest przede wszystkim dzięki posiadłości Zarzecze, w której wraz z mężem Ignacym w latach 1807-1812 wybudowała pałac, a następnie zaprojektowała park w stylu sentymentalno-romantycznym oraz mniejszą architekturę o charakterze wiejskim³. Jej założenia ogrodowe spotkały się z uznaniem przyjaciół oraz znawców odwiedzających ją w majątku. W 1825 r. Stanisław Wodzicki docenił starania Morskiej w tym zakresie pisząc:

Ogród w Zarzeczu co do różnaitości hodowanych roślin i sposobu ich utrzymania, niezaprzeczone do pierwszeństwa między ogrodami galicyjskimi ma teraz prawo. Hrabina z Dzieduszyckich Morska, łącząc do wielu talentów znajomość botaniki i poświęcenie się ogrodowi swojemu, potrafiła w krótkim bardzo czasie napełnić go równie licznymi, jak kosztownymi roślinami⁴.

Czterdzieści lat później Władysław Zawadzki zaliczył posiadłość Morskiej „do najpiękniejszych miejsc w Galicji”⁵. Niemal 100 lat później opinię tę podtrzymał Tadeusz Stefan Jaroszewski wpisując Zarzecze w krąg „najpiękniejszych rezydencji magnackich ziemi rzeszowskiej”⁶. Pod koniec XX oraz na początku XXI w. założenia ogrodowe hrabiny docenione zostały przez badaczy historii architektury krajobrazu i sztuki ogrodowej⁷. Posiadłość w Zarzeczu szczegółowo przedstawił Roman Aftanazy charakteryzując dzieje rezydencji magnackich ziemi przemyskiej⁸. Aftanazy na kartach swej monumentalnej pracy przywołał pałacową legendę zapisaną we wspomnieniach Włodzimierza Dzieduszyckiego, w której poszczególne pomieszczenia miałyby oddawać nastrój projektującej wnętrza hrabiny Morskiej⁹. Ta malownicza

² K. Wolski, *Morska z Dzieduszyckim Magdalena Katarzyna*, [w:] PSB. T. 21: *Mieroszewski Sobiesław – Morsztyn Władysław*, Wrocław 1976, s. 786-787.

³ I. Dzioba [Kopania], *Od szkicowych projektów do «Zbioru rysunków...»*. *W stronę zarzeckiej posiadłości Magdaleny Morskiej*, „Biuletyn Historii Sztuki” 2006, z. 3-4, s. 385-386; I. Kopania, *Pałac w Zarzeczu w świetle nowych badań*, „Kwartalnik Architektury i Urbanistyki” 2008, z. 3, s. 43-51.

⁴ S. Wodzicki, *O chodowaniu [sic!], użytku, mnożeniu i poznawaniu drzew, krzewów i ziół celniejszych ku ozdobie ogrodów, przy zastosowaniu do naszej strefy*. T. 4, Kraków 1825, s. 94.

⁵ W. Zawadzki, *Zarzecze*, „Tygodnik Ilustrowany” 1864, t. 10, s. 392.

⁶ T.S. Jaroszewski, *Pałac w Zarzeczu i grupa pałaców z rotundą w narożu*, „Biuletyn Historii Sztuki” 1957, nr 4, s. 311-336; tenże, *O Zarzeczu po upływie ćwierćwiecza*, [w:] *Architektura rezydencjonalna historycznej Małopolski. Materiały sesji Stowarzyszenia Historyków Sztuki*, [oprac. red. T. Hrankowska], Łańcut 1982, s. 109-183.

⁷ *Ogród. Forma, symbol, marzenie. 18 grudnia 1998 – 28 lutego 1999 Zamek Królewski w Warszawie*, red. nauk. M. Szafrąńska, Warszawa 1998, s. 395; J. Dudek-Klimiuk, J. Dolatowski, *Kolekcje drzew i krzewów w Zarzeczu Magdaleny z Dzieduszyckich Morskiej*, „Rocznik Polskiego Towarzystwa Dendrologicznego” 2013, t. 61, s. 53-69.

⁸ R. Aftanazy, *Dzieje rezydencji na dawnych kresach Rzeczypospolitej*. [Cz. 2: *Ziemie ruskie Korony*]. T. 8: *Województwo ruskie, Ziemia Przemyska i Sanocka*, Wrocław 1996, s. 269-292.

⁹ Muzeum w Jarosławiu, maszynopis bez sygn., W. Dzieduszycki, *Dzieje i opis pałacu za-*

opowieść nie znalazła jednak potwierdzenia w notatkach Morskiej, która po-koje w pałacu określała nazwami dominujących w nich barw¹⁰.

Morska, jak wiele osób z jej grupy społecznej, podróżowała po Europie, najpierw z mężem Ignacym Morskim, a potem z bratem Wawrzyńcem. Według słów kronikarza rodu Maurycego Dzieduszyckiego „zwiedziła z bratem Wawrzyńcem wszystkie celniejsze ogrodowe zakłady w Niemczech, Holandii, Belgii, Francji i Anglii”¹¹, aby z najlepszych źródeł czerpać wzory do kształtowania architektury krajobrazu w Zarzeczcu. Aftanazy dorzucił do tej listy jeszcze kilka państw: Włochy, Szwajcarię i Austrię. Morska posiłkowa-ła się także fachową literaturą, którą przywołała na kartach wydanej przez siebie książki¹². Według jej słów inspiracją były dla niej założenia ogrodowe i architektoniczne w Puławach oraz *Myśli różne o sposobie zakładania ogrodów* (Wrocław 1805) Izabeli Czartoryskiej¹³. Interesujących wiadomości poszukiwała też w innych wydanych w Polsce pracach: *O przyozdobieniu siedlisk wiejskich...* (Warszawa 1827) Franciszka Ksawerego Giżyckiego¹⁴, *O chodowaniu [!] roślin...* S. Wodzickiego¹⁵, *Opisanie roślin litewskich...* (Wilno 1811) Stanisława Bonifacego Jundziłła (Kraków 1825)¹⁶ i Michała Szuberta *Opisanie drzew i krzewów leśnych Królestwa Polskiego* (Warszawa 1827)¹⁷. Wszystkie te prace Morska określiła dziełami „niepospolitej wartości”. Obficie czerpała także z myśli Jacquesa Delille’a zawartych w poemacie *Ogrody* (Warszawa 1783 lub 1790)¹⁸.

W latach 90. XX w. działalność Morskiej jako rysowniczkii doceniło środowisko historyków sztuki. Jej prace zostały zaprezentowane podczas wystawy *Artystki polskie* zorganizowanej w Muzeum Narodowym w Warszawie. W katalogu wystawy zestawiono „ponad 200 biogramów kobiet różnego stanu,

bytkowego w Zarzeczcu, w powiecie Jarosławskim położonego, dokonane na podstawie odczytu wygłoszonego na posiedzeniu Towarzystwa Miłośników Jarosławia w jesieni 1945 r.; Aftanazy przejął określenia „pokój, w którym świeci słońce” lub „jest piękna pogoda” oraz „pokój, w którym pada deszcz” od W. Dzieduszyckiego, R. Aftanazy, dz. cyt., s. 274-276.

¹⁰ ZNiO, Dział Rękopisów, sygn. 9838/I, Notatki Magdaleny z Dzieduszyckich hrabiny Morskiej, s. 21, 45.

¹¹ M. Dzieduszycki, *Kronika domowa Dzieduszyckich*, Lwów 1865, s. 413.

¹² M. Morska, *Wstęp*, [w:] *Zbiór rysunków wyobrażających celniejsze budynki wsi Zarzeczca w Galicji w obwodzie przemyskim leżącej częścią z natury zdjętych lub uprojektowanych, z opisem budownictwa wiejskiego w sposobie holenderskim i angielskim i ogólnymi myślami o przyozdobieniu siedlisk wiejskich*, Wiedeń 1836, s. 1.

¹³ I. Czartoryska, *Myśli różne o sposobie zakładania ogrodów*, Wrocław 1805.

¹⁴ F.K. Giżycki, *O przyozdobieniu siedlisk wiejskich. Rzecz zastosowana do Polski*. T. 1-3, Warszawa 1827.

¹⁵ S. Wodzicki, dz. cyt.

¹⁶ S.B. Jundziłł, *Opisanie roślin litewskich według układu Linneusza*, Wilno 1811.

¹⁷ M. Szubert, *Opisanie drzew i krzewów leśnych Królestwa Polskiego*, Warszawa 1827.

¹⁸ J. Delille, *Ogrody*, przeł. F. Karpiński, [w:] F. Karpiński, *Zabawki Wierszem i Prozą*. T. 3, W Warszawie: Nakładem i Drukiem Michała Grölla ..., 1783 lub 1790.

które w różnych czasach i z różnym skutkiem parały się sztuką¹⁹. Nie autorce oceniać wartość artystyczną zamieszczonych w albumie prac M. Morskiej. Z mojej perspektywy ważne jest, iż podczas ekspozycji zaprezentowano *Zbiór rysunków wyobrażających celniejsze budynki wsi Zarzecza w Galicji w obwodzie przemyskim leżącej, częścią z natury zdjętych lub uprojektowanych, z opisem budownictwa wiejskiego w sposobie holenderskim i angielskim i ogólnymi myślami o przyozdobieniu siedlisk wiejskich przez M.[agdalenę] M.[orską]*²⁰. Do tej publikacji, wydanej w Wiedniu przez wdowę po Antonim Straussie w 1836 r., będę powracać w niniejszym tekście parokrotnie.

Wspomniany wyżej *Zbiór rysunków wyobrażających celniejsze budynki wsi Zarzecza...* zawiera miedzioryt, ważny z punktu widzenia Biblioteki Ossolineum. Uwiecznieni zostali na nim pogrążeni w rozmowie pierwszy kurator literacki instytucji – książę Henryk Lubomirski, pierwszy dyrektor placówki we Lwowie – ksiądz Franciszek Siarczyński oraz zaangażowany w sprawy organizacyjne księżnicy jeszcze przez Józefa Maksymiliana Ossolińskiego – Adam Junosza Rościszewski²¹. Ta ilustracja stanowi dowód na bezpośrednie kontakty towarzyskie Morskiej z osobami zaangażowanymi w tworzenie Ossolineum we Lwowie. Nie powinno zatem dziwić, że w założonym przez F. Siarczyńskiego „Pamiętniku darów obywatelskich do księgozbioru narodowego im. Ossolińskich” nazwisko hrabiny jako ofiarodawczyni zarejestrowano pod numerem 42. W 1828 r. Morska przekazała do zbiorów Biblioteki dzieło Juliane’a de Giovane di Girasole *Table D’Observations Statistiques Et Politiques, D’Après L’État Actuel Des Nations Civilisées* (Wiedeń, ok. 1797) w formacie *in plano*²². Z wykazu darczyńców Zakładu opublikowanego w „Czasopiśmie Naukowym Księgozbioru Publicznego Imienia Ossolińskich” można się było dowiedzieć, że tablicę ofiarowała: „Magdalena Hr.[abina] Morska z Hr.[abiów] Dzieduszyckich, dóbr włości Pruchnickiej i wielu innych dziedziczka”²³.

Z listów Siarczyńskiego do Rościszewskiego można poznać genezę tego daru. W połowie lutego 1828 r. dyrektor napisał do swego przyjaciela i doradcy:

¹⁹ A. Morawińska, *Artystki polskie*, [w:] *Artystki polskie. Katalog wystawy*, red. nauk. A. Morawińska, Warszawa 1991, s. 9.

²⁰ Tamże, s. 250-251.

²¹ J. Bujak, *Rościszewski Adam, h. Junosza*, [w:] PSB. T. 32: *Romiszewski Sariusz Aleksander – Rudowski Jan*, Wrocław 1989, s. 274-275. Autorem rysunku do ryciny był Franciszek Ksawery Prek, zob. H. Barycz, *Wstęp*, [w:] F.K. Prek, *Czasy i ludzie*, oprac. H. Barycz, Wrocław 1959, s. XXXVI.

²² ZNiO, Dział Rękopisów, sygn. 1298/III, Pamiętnik darów obywatelskich dla księgozbioru narodowego 1827-1841; tamże, Spis dawców książek do biblioteki narodowej im. Ossolińskich we Lwowie, s. 29, poz. 308; J. von Giovane di Girasole, *Table D’Observations Statistiques Et Politiques, D’Après L’État Actuel Des Nations Civilisées*, Vienne: De L’Imprimerie de la Veuve Alberti, [ok. 1797], BOssol. sygn. XVIII-45.753 (SL-53.456).

²³ „Czasopism Naukowy Księgozbioru Publicznego Imienia Ossolińskich” 1828, R. 1, z. 2, s. 160.

Chciałbym w pierwszym poszycie «Czasopisma» uczynić o stanie księgozbioru wzmiankę, a przynajmniej wymienić niektóre dary Obywatelskie. Lecz dotąd tak ich mało jest jeszcze, iż nie ma się czym pochwalić. Rad bym też, abym w pierwszym tym wspomnieniu mógł mieścić osoby, które w mym szacunku pierwszeństwo mają [...]. Gdyby można i J[aaśnie] W.[ielmożną] Hr.[abinę] Morską do podobnego daru dla biblioteki skłonić. Niech i w tym rodzaju do szacunku powszechnego ma prawo²⁴.

Adresatowi listu udało się spełnić prośbę nadawcy, gdyż tenże dwa miesiące później donosił Rościszewskiemu: „Ofiarę Hrabiny Morskiej w mej niebytności oddano”²⁵. Na tym dary właścicielki Zarzeczka dla Biblioteki nie skończyły się, gdyż rok później przekazała kolejne dzieła wydane w XVIII w.²⁶ Za życia Morskiej do zbiorów Zakładu trafił jeszcze tylko *Zbiór rysunków...* Został on wpisany równocześnie do inwentarza książek i zbiorów sztuki. Ossoliński egzemplarz posiadał – według opisu z „Pamiętnika darów obywatelskich [...]” – „oprawę bardzo ozdobną” wykonaną według projektu Morskiej²⁷.

Szacunek Siarczyńskiego Morska zyskała dzięki wspianiałym balom urządzonym w Zarzeczku, które pełniło funkcję „arystokratycznego ośrodka kultury”²⁸. Przebieg tych zabaw utrwalił na kartach swych pamiętników malarz Franciszek Ksawery Prek. W 1822 r. autor wspomnień przedstawiał uroczystości przygotowywane przez hrabinę w bardzo pochlebny sposób:

Pani Morska dając co niedziela u siebie w Zarzeczku bal dla sąsiadów i przyjmując ich z największą uprzejmością, zasługuje prawdziwie na wdzięczność. Tam to niejeden skłopotany domowymi i często niemiłymi interesami otrząsa się z nich choć na kilka godzin [...], tam to dzieci ucząc się cały tydzień wyskaczają wesoło, tam to młodzież obojga płci spotyka się przecież²⁹.

Po upadku powstania listopadowego właścicielka Zarzeczka zrezygnowała z organizowania hucznych zabaw i zajęła się filantropią³⁰. Pod koniec 1831 r.

²⁴ ZNiO, Dział Rękopisów, sygn. 1113/I, 139 listów własnoręcznych ś. p. ks. [Franciszka] Siarczyńskiego [...] bibliotekarza pierwszego narodowego księgozbioru imienia Ossolińskich we Lwowie, a zebrane staraniem Adama Rościszewskiego i temuż narodowemu księgozbiworowi do zachowania oddane 1833 r. w Żurowicach długich, List 99 z 18 II 1828, s. 338-339.

²⁵ Tamże, 139 listów własnoręcznych [...], list 104 z 17 IV 1828, s. 358.

²⁶ ZNiO, Dział Rękopisów, sygn. 1298/III, Pamiętnik darów obywatelskich [...], s. 96, poz. 986 i 987. Dzieła przekazane przez Morską to: J.B.C. Delisle de Sales, *Histoire Des Hommes Ou Histoire Nouvelle De Tous Les Peuples Du Monde...*, A Paris 1779-1785, t. 1-53 (sygn. SL-28.984; obecnie we lwowskiej Bibliotece im. W. Stefanyka, sygn. CT-I 53558, CT-I 53601); tenże, *Recueil D'Estampes Et De Cartes Geographiques Pour L'Histoire Des Hommes*, [Paris? 1780-1789?], miejsce przechowyw. nieznane.

²⁷ ZNiO, Dział Rękopisów, sygn. 1298/III, Pamiętnik darów obywatelskich [...], s. 360, poz. 5318, egzemplarz we Lwowie został wpisany do inwentarza książek pod numerem 49709 oraz do inwentarza rycin pod numerem 4400 (obecnie w Dziale Sztuki ZNiO, sygn. A.gr.304). Projekt górnej okładziny *Zbioru rysunków...* zob. I. Dzioba, dz. cyt., s. 392, il. 8.

²⁸ H. Barycz, *Wstęp...*, s. XIV.

²⁹ F.K. Prek, dz. cyt., s. 29.

³⁰ M. Dzieduszycki, *Kronika domowa...*, s. 412-414.

Prek, nadal stały bywalec w Zarzeczcu, scharakteryzował ją następującymi słowami:

Sprawiedliwa pani, uprzejma sąsiadka, przychylna krewna, dobroczynna dla ubogich, wspaniała dla emigrantów polskich [...]. Jednym słowem, radą, majątkiem, znaczeniem biegnie ta pani w pomoc cierpiącym dla ojczyzny i przyjmuje wszystkich z równą otwartością³¹.

Po śmierci Morskiej Prek skreślił notę biograficzną, w której odnotował ważny dla historii ossolińskich zbiorów książkowych fakt: „Magdalena hr. Morska [...] Rozporządziwszy [...] całością majątku [...] obdarz[yla...] bibliotekę Naukowego Zakładu imienia Ossolińskich”³².

W archiwum ZNiO przechowywanym w Bibliotece im. W. Stefanyka (Львівська національна наукова бібліотека України імені В. Стефаника) we Lwowie zachował się rękopiśmienny „Spis książek francuskich testamentem Magdaleny z hrabiów Dzieduszyckich hrabiny Morskiej z d.[nia] 19. Kwiet.[nia] 1847 Zakładowi narod.[owemu] im. Ossol.[ińskich] we Lwowie przekazanych”³³ [fot. 2]. W aktach dyrekcji wykaz pozycji zarejestrowano 27 IX 1847 r. Spis liczący 358 pozycji sporządzony został w tabeli podzielonej na kilka rubryk, odnotowujących liczbę porządkową dzieła, jego tytuł i autora, miejsce i rok wydania, ilość woluminów oraz format bibliograficzny książki. W Ossolineum dopisano w uwagach numer inwentarzowy nadany dziełu włączonemu do zbiorów lub uwagę o przekazaniu go do dubletów; część książek uzupełniła niekompletne dzieła wielotomowe zinwentaryzowane wcześniej i otrzymała niższe numery inwentarzowe. Główny zrąb kolekcji książek francuskich hrabiny z Zarzeczca otrzymał numery inwentarzowe od 43.705 do 44.004³⁴. Z komunikatu wygłoszonego przez dyrektora Adam Kłodzińskiego w październiku tego roku podczas corocznego sprawozdania z działalności Ossolineum można się było dowiedzieć, że do zbiorów wpłynął:

Wspaniały dar ś.p. Magdaleny z hr.[abiów] Dzieduszyckich hrabiny Morskiej, która inwentarzem swoim oddała zakładowi swój zbiór książek w językach obcych. Egzekutor testamentu nadesłał dyrekcji spis takowych, zawierających numerów 358 a woluminów 1292.

³¹ F.K. Prek, dz. cyt., s. 154.

³² Tamże, s. 514-515.

³³ Biblioteka im. W. Stefanyka, Zespół (Fond) 54, Archiwum ZNiO, Dział 1. Akta protokołowane, rps 30. ZNiO, Dział Mikroform, sygn. DE-4063, Akta dotyczące działalności 1847, skany 75-108.

³⁴ Książki wydane po 1801, które po 1946 r. zostały przywiezione do Wrocławia, posiadają obecnie sygnaturę zgodną z lwowskim numerem inwentarzowym (w przypisach podano tę sygnaturę). Stare druki przewiezione do Wrocławia noszą nowe sygnatury rozpoczynające się określenia stulecia, w którym zostały wydane. W przypisach podano ich sygnaturę a w nawiasach numer inwentarzowy (równy sygnaturze) lwowskiego Ossolineum. Jeśli książka nie została przywieziona do Wrocławia pozostawiono tylko numer inwentarzowy lwowski oznaczony SL-...

Między tymi znajdują się dzieła kosztowne, jak np. *Galerie du Musée de France* tomów 10 in 4to³⁵, Maltebruna *Annales de voyages* z rycinami i kartami geograficznymi tomów 34 itp.³⁶

Dary książkowe Morskiej z lat 1828-1838 uwzględniali Józef Adam Kosiński i Maria Turalska w pracy poświęconej ofiarodawcom Biblioteki, odnotowując dzieła zarejestrowane w „Pamiętniku darów obywatelskich [...]”. Autorzy tego opracowania nie dotarli do opisanego wyżej spisu i z tego powodu w swej monografii nie uwzględnili tego dużego zapisu testamentowego na rzecz lwowskiej placówki³⁷.

W wykazie tomów przekazanych przez Morską zarejestrowano książki wydane na przestrzeni trzech stuleci: od XVII do XIX w. Druki najstarsze w tym zespole obejmowały jedynie sześć dzieł w dziesięciu woluminach, z których jedno zakwalifikowano do dubletów. Wydawnictwa z wieku XVIII liczyły 136 tytułów w 438 woluminach (19 dzieł w 44 woluminach przekazano do dubletów). Największy zespół stanowiły druki z XIX w. Składało się na nie 215 tytułów w 839 woluminach (z tego 22 dzieła w 125 woluminach trafiły do dubletów). Tytuł spisu sugerował, że hrabina przekazała do zbiorów tylko dzieła w języku francuskim. Wśród kilkuset wydawnictw znalazło się jednak kilka wyjątków opublikowanych po włosku, angielsku lub po łacinie. W tej grupie książek przeważały teksty w języku włoskim: dramaty Pietra Metastasia opublikowane w Wenecji w 1740³⁸, komedie Carla Goldoniego wydane w Livorno w 1788³⁹, libretto Antonia Simone oparte na motywach mitologicznych *Ercole al Termedonte* do opery Niccolò Piccinniego z 1793⁴⁰ oraz *Sermoni e panegirici...* francuskiego pisarza Esprit Fléchiera tłoczone w Wenecji w 1725 r.⁴¹ Po angielsku wydana została (Getynga 1787) jedynie powieść *A Sentimental Journey through France and Italy...*

³⁵ Pozycja 272 spisu, sygn. lwowska i obecna 43.940.

³⁶ Zdanie sprawy A. Kłodzińskiego z 1847 r., zob. „Biblioteka Naukowego Zakładu Imienia Ossolińskich” 1847, z. 11, s. 561. Według „Spisu książek francuskich testamentem Magdaleny z hrabiów Dzieduszyckich hrabiny Morskiej [...] Zakładowi narod. im. Ossol. we Lwowie przekazanych” było tych tomów 35, nosiły sygnaturę 43.770 (poz. 83 spisu). Tomy czasopisma zostały w Bibliotece im. W. Stefanyka, zob. „Annales des Voyages...” wydawane przez Conrada Maltebruna, sygn. Ż 31540.

³⁷ J.A. Kosiński, M. Turalska, *Ofiarodawcy Biblioteki Ossolineum 1817-1848*, Wrocław 1968, s. 43, 225.

³⁸ P.L. Metastasio, *Opere Drammatiche...* Vol. 1-4, Venezia: ... Presso Giuseppe Bettinelli, 1740, sygn. XVIII-31.315, sygnatura lwowska [dalej SL-] SL-43.977.

³⁹ C. Goldoni, *Collezione Completa delle Comedie...* T. 1-10, Livorno: Nella Stamperia di Tommaso Masi..., 1788-1789, sygn. XVIII-30.624 (SL-43.914).

⁴⁰ A. Simone, *Ercole Al Termedonte Damma Per Musica...*, In Napoli: Presso Vincenzo Flauto, 1793, sygn. XVIII-31.298 (SL-43.976).

⁴¹ E. Fléchier, *Sermoni et panegirici...*, Venezia: Nella stamperia Baglioni, 1725, SL-43.978.

Lawrence'a Sterne'a⁴², a jedna z edycji dzieł zebranych Moliera została opublikowana w języku francuskim i przekładzie na angielski⁴³.

Tab. 1. Struktura chronologiczna książek M. Morskiej przekazanych Ossolineum w 1847 r.

	XVII w.		XVIII w.		XIX w.		Razem	
	Dziela	Wol.	Dziela	Wol.	Dziela	Wol.	Dziela	Wol.
Zapis testamentowy	6	11	136	439	215	839	357	1288
Włączone do zbiorów	5	10	117	395	193	714	315	1118
Przekazane do dubletów	1	1	19	44	22	125	42	170

Najstarsze w kolekcji ofiarowanej przez Morską były *Lettres Choisies...* francuskiego historyka Gilberta Saulnier du Verdiera wydane w Paryżu w 1655 r.⁴⁴ W 1659 r. ukazały się eseje Michela de Montaigne'a ze sztychowaną kartą tytułową z portretem autora w wieńcu laurowym⁴⁵. Po swoim ojcu T. Dzieduszyckim Morska odziedziczyła dwa ilustrowane woluminy *Les Oeuvres De Monsieur Moliere*, wydane w Amsterdamie przez Henriego Wetsteina w 1691 r. Na kartach obu tomików ojciec Morskiej zostawił swój wpis: „Z Biblioteki J[ąśnie] W.[ielmożnego] IMC Pana Dzieduszyckiego Cześnika koronnego”⁴⁶. Morska posiadała także jeden z tomów dzieła *De La Ville Et de l'Estat De Genève...* francuskiego lekarza i archeologa Jacoba Spona, wydany w Lyonie w 1680 r. Druczek zawierający tablice z panoramą Genewy i przedstawieniami jej zabytków był wcześniej własnością Józefa Andrzeja

⁴² L. Sterne, *A Sentimental Journey through France and Italy. By Mr. Yorick...*, Goettingen: printed by I.C. Diederich, 1787, sygn. XVIII-34.882 (SL-43.873).

⁴³ Molière, *The works of Moliere. French and English. In ten volumes...* Vol. 1, London: printed by John Watts, 1748, sygn. XVIII-36.158 (SL-43.898).

⁴⁴ G. Saulnier du Verdier, *Lettres Choisies...* Pt. 2, A Paris: Chez Edme Pepingvé, 1655, sygn. XVII-12.104 (SL-43.975).

⁴⁵ M. de Montaigne, *Les Essais...* Liv. 1, A Paris: Chez Christophle Iournel, 1659, sygn. XVII-12.060 (SL-43.893).

⁴⁶ Molière, *Les Oeuvres...* T. 2, 6, A Amsterdam: Chez Henri Wetstein, 1691, sygn. XVII-12.089 (SL-43.892).

Załuskiego, o czym świadczy pieczętka z napisem „I. A. ZALVSKI”⁴⁷. Z kolekcji Załuskiego pochodziły także trzy tomy historii Kościoła autorstwa Antoine’a Godeau, wydane w 1681 r. w Brukseli⁴⁸. Do dubletów przekazano rozprawę Pierre’a Nicole’a *De L’Education D’vn Prince...* (Paryż 1670)⁴⁹.

Ze względu na działalność Morskiej, związanej z kształtowaniem zarzecznego krajobrazu nie powinno dziwić, że wśród przekazanych testamentem ksiąg znalazły się dzieła dotyczące ciekawych roślin oraz zakładania ogrodów. Zaskakiwać raczej może niewielka liczba – siedmiu tytułów o tej tematyce w 31 woluminach. Przeważały wśród nich dzieła encyklopedyczne i słownikowe. Hrabina zapisała Bibliotece między innymi dwanaście tomów *Cours Complet D’Agriculture ... Dictionnaire Universel D’Agriculture...* (Paryż 1791) François’a Roziera⁵⁰ oraz *Dictionnaire Des Jardiniers ...* (Paryż 1785) Philipa Millera w dziesięciu woluminach⁵¹. Wraz z jej kolekcją do Ossolineum trafiły także dzieła botaniczne: *Flore française...* (Paryż 1805) Jeana Baptiste’a de Lamarcka i Augustina Pyramusa de Candolle’a⁵² oraz *Dictionnaire abrégé de botanique, faisant suite aux exercices de botanique à l’usage des commençans* (Paryż 1803) J.C. Philiberta⁵³. Podczas pracy nad parkiem otaczającym posiadłość korzystała z pracy *De la composition des parcs et jardins pittoresques...* (Paryż 1817) J. Lalosa⁵⁴. O pewnych ambicjach właścicielki świadczyć może posiadanie przez nią także systematyki roślin Linneusza⁵⁵.

Najliczniej w księgozbiornie M. Morskiej zapisanym Ossolineum reprezentowana była literatura piękna, liczyła bowiem 113 tytułów, z czego ponad połowę stanowiły powieści. Wśród książek z tej grupy przeważały dzieła autorów narodowości francuskiej. Morska posiadała utwory zebrane czołowych francuskich pisarzy: pięć tomów Jeana Racine’a⁵⁶, monumentalną 70-tomową

⁴⁷ J. Spon, *Histoire De La Ville Et de l’Etat De Genève...* T. 2, A Lyon: Chez Thomas Amaury..., 1680, sygn. XVII-12.052 (SL-43.905).

⁴⁸ A. Godeau, *Histoire De L’Eglise...* T. 2-5, A Bruxelles: Chez Eug. Henry Fricx, 1681, sygn. XVII-12.034 (SL-43.763).

⁴⁹ P. Nicole, *De L’Education D’vn Prince...*, A Paris: Chez la veuve Charles Savreu..., 1670.

⁵⁰ F. Rozier, *Cours Complet D’Agriculture ... Ou Dictionnaire Universel D’Agriculture...* T. 1-12, A Paris: Rue Et Hotel Serpente, 1791, sygn. XVIII-45.461 (SL-43.991).

⁵¹ P. Miller, *Dictionnaire Des Jardiniers...* T. 1-10, A Paris: Chez Guillot..., 1785, sygn. XVIII-34.052 (SL-43.992).

⁵² J.B. de Monet de Lamarck, A.P. de Candolle, *Flore française, ou Descriptions succinctes de toutes les plantes qui croissent naturellement en France...* T. 1-5, Paris 1805, sygn. 43.722.

⁵³ J.C. Philibert (pseud. Le Gendre), *Dictionnaire abrégé de botanique, faisant suite aux exercices de botanique à l’usage des commençans*, Paris 1803, sygn. 43.726.

⁵⁴ J. Lalos, *De la composition des parcs et jardins pittoresques*, Paris 1817, sygn. 43.890.

⁵⁵ *Index Planarum, quæ continentur in Linnæi Systematis*, Viennæ: Apud Wappler, 1785, SL-44.000.

⁵⁶ J.B. Racine, *Oeuvres*. T. 1-5, Paris 1804, sygn. 43.721.

edycję dzieł Voltaire'a⁵⁷, dzieła Jeana-Jacquesa Rousseau zebrane w 33 tomach⁵⁸, dzieła Étienne'a Bonnota de Condillac⁵⁹, Monteskiusza⁶⁰, Nicolasa Boileau⁶¹, Honoré'a Balzaca⁶² oraz przedstawiciela literatury libertyńskiej Claude'a-Prospéra de Crébillon⁶³. Należy w tym miejscu dodać, że Morska miała także podręczniki do historii literatury, które mogły stanowić podstawę jej literackiej edukacji w młodości⁶⁴.

Hrabina gromadziła powieści w języku oryginału lub w przekładzie na francuski. W pałacu znajdowały się dzieła czołowych pisarzy epoki oraz literatura poczytna, jak romanse Stéphanie Félicité de Genlis, np. *Adèle Et Théodore, Ou Lettres Sur L'Éducation...* (Paryż 1782)⁶⁵, *Zuma ou la découverte du quinquina...* (Paryż 1817)⁶⁶, *Alphonse, ou le fils naturel* (Paryż 1809)⁶⁷ oraz Isabele de Montolieu⁶⁸, Pigault-Lebrun (Charles-Antoine-Guillaume Pigault de l'Épinoy)⁶⁹, opowiadania Lady Morgan (Sydney Morgan, także Owenson)⁷⁰ czy wybór listów do córki markizy de Sévigné⁷¹. W biblioteczce damy znajdowała się powieść w listach Pierre'a de Laclosa *Les Liaisons Dangereuses...* (Paryż 1782)⁷², listy miłosne Heloizy i Abeilarda⁷³ oraz popularna ówczesnie powieść Jeana-Françoisa Marmontela *Les Incas...* (Frankfurt

⁵⁷ Voltaire, *Oeuvres Completes...*, [Paris]: De L'Imprimerie De La Société Littéraire-Typographique, 1785-1789, sygn. XVIII-33.168 (SL-43.745).

⁵⁸ J.J. Rousseau, *Oeuvres Completes...*, Aux Deux-Ponts: chez Sanson et Compagnie, 1793, sygn. XVIII-32.152 (SL-43.755).

⁵⁹ E.B. de Condillac, *Oeuvres...* T. 1-3, Paris: Chez les Libraires Associés, 1777, sygn. XVIII-35.337 (SL-43.749).

⁶⁰ C.L. Montesquieu, *Oeuvres...* T. 1-4, Aux Deux-Ponts: chez Sanson & Compagnie, 1784, sygn. XVIII-35.507 (SL-43.864).

⁶¹ N. Boileau, *Oeuvres...* T.1-2, Londres: [b.w.], 1780 (zakwalifikowane do dubletów).

⁶² H. Balzac, *Oeuvres*. T. 1, 4, 5, Bruxelles 1837, sygn. 43.994.

⁶³ C.-P. Crébillon, *Collection Complete Des Oeuvres...* T. 1-7, A Londres: [b.w.], 1777 (t. 1-3, 5 dołączono do sygn. 24.981, t. 4, 6, 7 przekazano do dubletów).

⁶⁴ J.F. de La Harpe, *Lycée ou cours de littérature ancienne et moderne*. T. 1-17, Paris 1800 (częściowo przekazane do dubletów); A. Le Texier, *Petit cours de littérature, à l'usage de la jeunesse de l'un et l'autre sexe...*, Paris 1801 (przekazane do dubletów).

⁶⁵ M.in. S.F. de Genlis, *Adèle Et Théodore, Ou Lettres Sur L'Éducation...* T. 1-3, A Paris: Chez M. Lambert et F. J. Baudoin..., 1782, sygn. XVIII-30.266 (SL-43.853).

⁶⁶ Taż, *Zuma ou La découverte du quinquina...*, Paris 1817, sygn. 43.711.

⁶⁷ Taż, *Alphonse, ou le fils naturel*, Paris 1809, sygn. 43.818.

⁶⁸ I. de Montolieu, *Histoire du comte Rodrigo de W****, Paris 1818, sygn. 43.725.

⁶⁹ Pigault-Lebrun, *L'homme à projets*. T. 1-4, Paris 1808, sygn. 43.716.

⁷⁰ S. Morgan, *Florence MacCarthy*, Paris 1819, sygn. 43.717.

⁷¹ M de Sévigné, *Recueil Des Lettres De Madame La Marquise De Sévigné, A Madame La Comtesse De Grignan, Sa Fille...* T. 1-8, A Paris: Par la Compagnie de Libraires, 1763, sygn. XVIII-33.049 (SL-43.861).

⁷² P.C. De Laclos, *Les Liaisons Dangereuses...*, A Amsterdam Et ... Paris: Chez Durand..., 1782, sygn. XVIII-35.424 (SL-43.718).

⁷³ P. Abélard, *Lettres Et Épîtres Amoureuses D'Heloise Et D'Abelard...* T. 1-2, A Genève: [b.w.], 1777, sygn. 31.333 (SL-43.754).

i Lipsk 1777)⁷⁴. Z kolekcją z Zarzecza do Ossolineum trafiły także powieści utopijne: *Les Aventures, Ou, La Vie Et Les Voyages De Robinson Crusoë...* Daniela Defoe (Frankfurt-Lipsk 1769)⁷⁵, *L'isle Inconue, Ou Mémoires Du Chevalier Des Gastines...* (Paryż 1783-1787) Guillaume'a Grivela⁷⁶ oraz francuski przekład powieści Ignacego Krasickiego *Mikołaja Doświadczynskiego przypadki* (Paryż 1818)⁷⁷, czy uznawana za pierwszą powieść fantastyczną *L'An Deux Mille Quatre Cent Quarante Rêve S'il En Fut Jamais* (Neuchâtel 1772) Louisa-Sébastiena Merciera⁷⁸. Sporą grupę stanowiły powieści historyczne⁷⁹, szczególnie przełożone z angielskiego na francuski prace Waltera Scotta⁸⁰. Z autorów polskich Morska posiadała powieść Franciszki Trembickiej *Marguerite de Hajar* (Paryż-Lipsk 1843)⁸¹.

W księgozbiornie arystokratki znajdowały się dwie edycje bajek Lafontaine'a, w tym bibliofilskie wydanie odbite w całości z płyt miedziorytowych⁸², dwa francuskie przekłady *Raju utraconego* Johna Milтона, jeden pióra Delille'a⁸³, drugi – François'a R. de Chateaubrianda⁸⁴, poemat lorda George'a Byrona *Childe-Harold* (Paryż 1833)⁸⁵ oraz ważny dla Morskiej poemat o ogrodach J. Delille'a *Les Jardins, Ou L'art D'embellir Les Paysages...* (Paryż 1782)⁸⁶. Wśród tomików poezji znalazły się *Les Œuvres Galantes Et Amoureuses...* (Londyn 1774) Owidiusza⁸⁷. Oprócz wymienionych wyżej komedii włoskich

⁷⁴ J.-F. Marmontel, *Les Incas, Ou La Destruction De L'Empire Du Pérou...* T. 1-2, A Francfort & Leipsic: Chez Henry-Louis Broenner, 1777, sygn. XVIII-35.851 (SL-43.728).

⁷⁵ D. Defoe, *Les Aventures ... De Robinson Crusoë...*, A Francfort et Leipzig: Aux Depens De La Compagnie, 1769, sygn. XVIII-35.389 (SL-43.707).

⁷⁶ G. Grivell, *L'isle Inconue...* T. 1-4, A Paris: Chez Moutard..., 1783-1787, sygn. XVIII-35.763 (SL-43.727).

⁷⁷ I. Krasicki, *Aventures de Nicolas Doswiaczynski... traduites du polonais en français* par J. B. Lavoisier..., Paris 1818, sygn. 43.730.

⁷⁸ L.-S. Mercier, *L'An Deux Mille Quatre Cent Quarante Rêve s'il en fût jamais*, A Neuchatel: [b.w.], 1772, sygn. XVIII-31.243 (SL-43.896).

⁷⁹ M.in. J. P. Florian, *Numa Pompilius, Second Roi De Rome*. T. 1-2, A Lausanne: Chez François La-Combe, 1786, sygn. XVIII-33.048 (SL-43.710).

⁸⁰ M.in. W. Scott, *Les Schetlandais...*, Paris 1822, sygn. 43.709; *Les chroniques de la Canon-gate...*, Paris 1828, sygn. 43.836; *Les aventures de Nigel*, Paris 1822, sygn. 43.933.

⁸¹ F. Trembicka, *Marguerite de Hajar*, Paris-Leipsig 1843, sygn. 43.919.

⁸² Edycja bibliofilska: J. de La Fontaine, *Fables Choisies...* T. 1-6, A Paris: Chez L'Auteur, Graveur ... du Roy ..., 1765, XVIII-31.140 (SL-43.850); tenże, *Contes Et Nouvelles En Vers...*, A Londres: [b.w.] 1754, sygn. XVIII-31.042 (SL-43.895).

⁸³ J. Milton, *Paradis perdu*. T. 1-3, Paris 1803 (przekazany do dubletów).

⁸⁴ Tenże, *Le paradis perdu*. T. 1-2, Paris 1836, SL-43.942.

⁸⁵ G.G. Byron, *Childe-Harold...*, Paris 1833, sygn. 43.961.

⁸⁶ J. Delille, *Les Jardins, Ou L'Art D'embellir Les Paysages...*, A Paris: Chez Valade... [et] Cazin..., 1782, sygn. XVIII-30.500 (SL-43.807).

⁸⁷ P. Ovidius Naso, *Les Œuvres Galantes Et Amoureuses...* T. 1-2, A Londres: Aux Dépens De La Compagnie, 1774, sygn. XVIII-34.265 (SL-43.895).

Morska posiadała dramaty autorów francuskich: Pierre'a Corneille'a⁸⁸, Voltaire'a⁸⁹, pisarki Marie-Jeane Riccoboni⁹⁰ oraz przedstawiciela klasyki weimarskiej Fryderyka Schillera w przekładzie na francuski dokonanym przez Jeana-Henriego-Ferdinanda Lamarteliere'a⁹¹.

W kolekcji Morskiej rozprawy historyczne i polityczne wraz z biografiami osób znanych lub wpływowych liczyły 109 tytułów. Dominowała tutaj tematyka związana z wydarzeniami rewolucji francuskiej⁹² i porewolucyjnej emigracji⁹³. Mocno rozbudowany był zbiór dzieł i pamiętników związanych z osobą Napoleona i napoleońską Francją⁹⁴. Morska posiadała także wspomnienia damy dworu cesarzowej Józefiny⁹⁵. W zespole ksiązek historycznych znajdowały się rozprawy dotyczące dziejów Europy⁹⁶ i poszczególnych krajów: Rosji⁹⁷, Prus⁹⁸, Turcji⁹⁹, Wielkiej Brytanii¹⁰⁰, Stanów

⁸⁸ P. Corneille, *Théâtre...* T. 1-8, Genève: [Gabriel Cramer], 1774, sygn. XVIII-35.114 (SL-43.992).

⁸⁹ Voltaire, *Les Chef – D'Oeuvres Dramatiques...* T. 1-3, Genève: [b.w.], 1785, sygn. XVIII-34.126 (SL-43.752).

⁹⁰ M.-J. Riccoboni, *Collection Complete Des Œuvres...* T. 1-9, A Neuchatel: De l'Imprimerie de la Société Typographique, 1783, sygn. XVIII-32.784 (SL-43.720).

⁹¹ F. Schiller, *Théâtre de Schiller*. T. 1-2, A Paris: Chez Ant. Aug. Renouard..., 1799, sygn. XVIII-32.327 (SL-43.714).

⁹² M.in.: C. de Lacretelle, *Précis historique de la révolution française*. [T. 1-3], Paris 1801-1803, sygn. 43.786, 43.787; J.M. Roland de La Platière, *Oeuvres...* T. 1-3, A Paris: Chez Bidault 1799, sygn. XVIII-30.525 (SL-43.820); M.J.M. La Fayette, *Mémoires, correspondance et manuscrits du général Lafayette*. T. 1-3, Paris, 1820-1837, sygn. 43.912.

⁹³ *Correspondance Originale Des Émigrés Ou Les Émigrés Peints Par eux-mêmes...*, A Paris: Chez Buisson..., 1793 (przekazane do dubletów).

⁹⁴ M.in.: *Histoire de Napoléon Ier, empereur des Français...* T. 1-5. Paris 1807, sygn. 43.764; P. de Ségur, *Histoire de Napoléon et de la grande-armée pendant l'année 1812*. T. 1-2, Paris 1825, sygn. 43.869; L. Gallois, *Histoire de Napoléon d'après lui même...*, Paris 1825, sygn. 43.854; G. Gourgaud, *Napoléon et la grande armée en Russie, ou examen critique...*, Paris 1825, sygn. 43.855; E. de Las Cases, *Mémorial de Sainte-Hélène...* T. 1-8, Paris 1824, sygn. 43.813; S. Gay, *Les malheurs d'un amant heureux, ou mémoires d'un jeune aide-de-camp de Napoléon Bonaparte*. T. 1-3, Paris 1823, sygn. 43.931; W. Scott, *Vie de Napoléon précédée du tableau de la revolution française*, Bruxelles 1827, sygn. 43.814.

⁹⁵ M.J. Avrillon, *Mémoires de mademoiselle Avrillon, première femme de chambre de l'impératrice, sur la vie privée de Joséphine...*, Paris 1833, sygn. 43.927.

⁹⁶ D. de Pradt, *Oeuvres politiques. Vrai système de l'Europe relativement à l'Amérique et à la Grace*, Paris 1825, sygn. 43.866.

⁹⁷ J. Vigor, *Lettres D'une Dame Anglaise Residente En Russie...*, A Rotterdam: Chez Jacques Bronkhorst, 1776 (SL-43.795).

⁹⁸ Fryderyk II, król Prus, *Correspondance familière et amicale...*, A Vienne, chez Jean David Hoerling, 1787 (SL-907).

⁹⁹ N. Mallouf, *Précis sur l'histoire de l'Empire ottoman...*, Paris 1822, sygn. 43.812; J.E. Beauvoisins, *Notice sur la cour du grand-seigneur, son sérail, son harem, la famille du sang impérial, sa maison militaire, et ses ministres...*, Paris 1807, sygn. 43.796.

¹⁰⁰ M.in.: W. Scott, J. Macintosh, T. Moore, *Histoire générale des Îles Britanniques*. T. 1-2, Paris, 1832, sygn. 43.921.

Zjednoczonych Ameryki¹⁰¹ oraz Francji za czasów Ludwika XIV¹⁰². Hrabina gromadziła także książki związane z wydarzeniami bieżącymi w Europie i na świecie, dotyczące między innymi kongresów w Wiedniu¹⁰³, Panamie¹⁰⁴ oraz Weronie¹⁰⁵. Nie zabrakło w jej księgozbiorze dzieł dotyczących historii starożytnej Grecji i Rzymu¹⁰⁶. Odrębną grupę stanowiły wydawnictwa pozwalające na ogólną edukację historyczną¹⁰⁷ oraz słowniki i podręczniki do nauki historii¹⁰⁸.

Wśród książek historycznych znalazło się kilka tytułów związanych z dziejami Rzeczypospolitej. Do dubletów trafiły wspomnienia kompozytora Michała Kleofasa Ogińskiego opisujące wydarzenia od okresu rozbiorowego do kongresu wiedeńskiego¹⁰⁹. Temat konfederacji barskiej poruszała korespondencja barona Antoine'a Charlesa Vioménila¹¹⁰. Rozprawka *L'esprit du vrai patriotisme. Avis aux Polonais*¹¹¹ wydana anonimowo i (zapewne fikcyjnie) w Hamburgu w 1791 r. uzasadniała przystąpienie Rosji do pierwszego rozbioru Rzeczypospolitej i zachęcała do zawarcia sojuszu z Rosją¹¹². Okresu powstania kościuszkowskiego dotyczyło dzieło Johanna Jakoba von Pistora *Mémoires sur la révolution de la Pologne, trouvés à Berlin* (Paryż 1806)¹¹³. O tym, że Morska zainteresowana była aktualnymi wydarzeniami

¹⁰¹ D. de Pradt, *Des colonies et de la révolution actuelle de l'Amérique*. T. 1-2, Paris 1817, sygn. 43.821; J. Marshall, *Vie de George Washington*, Paris 1807, sygn. 43.825; A. de Tocqueville, *De la démocratie en Amérique*. T. 1-2, Bruxelles 1835-1840, sygn. 43.936.

¹⁰² J. de Lavallé, *Tableau Philosophique Du Règne De Louis XIV...*, A Strasbourg: Chez Amand Koenig..., 1791, sygn. XVIII-31.190 (SL-43.792).

¹⁰³ D. de Pradt, *Du Congrès de Vienne*. T. 1-2, Paris 1815 (przekazane do dubletów).

¹⁰⁴ Tenże, *Congrès de Panama...*, Paris 1825, sygn. 43.823.

¹⁰⁵ F.-R. de Chateaubriand, *Congrès de Vérone...*, Leipzig 1838, sygn. 43.932.

¹⁰⁶ Plutarchus, *Les Vies Des Hommes Illustres...* T. 1-6, Paris: [b.w.], 1798 (SL-43.766); E. Gibbon, *Histoire de la décadence et de la chute de l'empire romain*. T. 1-3, Paris 1804, sygn. 43.785.

¹⁰⁷ J.B. Bossuet, *Discours sur l'histoire universelle...*, Paris 1803 (SL-43.788); P.N. Chantreau, *De l'importance de l'étude de l'histoire et de la vraie manière de l'enseigner; d'après un nouveau plan présenté par tableaux...*, Paris 1802, sygn. 43.793.

¹⁰⁸ *Nouveau Dictionnaire Historique...* T. 1-9, A Caen: chez G. Leroy..., A Lyon: chez Bruyset..., 1789, sygn. XVIII-35.487 (SL-43.888); N. Lenglet du Fresnoy, *Principes De L'Histoire Pour L'Education De La Jeunesse...* T. 1-6, À Amsterdam et à Leipzig: Chez Arkstée et Merkus, 1743-1756, sygn. XVIII-33.853 (SL-43.756); L. Domairon, *Les rudimens de l'histoire...* T. 1-3, Paris 1804, sygn. 43.759.

¹⁰⁹ M.K. Ogiński, *Mémoires ... sur la Pologne et les Polonais, depuis 1788 jusqu'à la fin de 1815*, Paris 1827 (przekazane do dubletów).

¹¹⁰ A.C. du Houx Vioménil, *Lettres particulières ... sur les affaires de Pologne en 1771 et 1772...*, Paris-Strasbourg 1808, sygn. 43.791.

¹¹¹ *L'esprit du vrai patriotisme. Avis aux Polonais*, Hamburg: [b.w.], 1791, sygn. XVIII-11.335 (SL-43.911).

¹¹² „Przegląd Polski” 1872, z. 7, s. 13-14.

¹¹³ J.J. von Pistor, *Mémoires sur la révolution de la Pologne, trouvés à Berlin*, Paris 1806 (przekazane do dubletów).

w Królestwie Polskim świadczyć może fakt posiadania przez nią mowy cara Aleksandra I, wygłoszonej na sejmie w 1820 r.¹¹⁴

W księgozbiornie przekazanych do Ossolineum dość licznie reprezentowane były dzieła geograficzne, ze szczególnym uwzględnieniem popularnych w XVIII i na początku XIX w. relacji z podróży oraz wykorzystywanych podczas wojaży przewodników po poszczególnych europejskich miastach. Z dzieł geograficznych o charakterze ogólnym wymienić należy publikacje Antona Friedricha Büschinga, należące wcześniej do brata Magdaleny – Waleriana Dzieduszyckiego¹¹⁵, rozprawy Johanna Hübnera¹¹⁶, Williama Guthriego¹¹⁷ czy podręczny słownik geograficzny¹¹⁸. Hrabina Morska posiadała też relacje z podróży dokoła świata¹¹⁹ oraz do egzotycznych krajów, w tym Constantina-Françoisa Volneya z Egiptu i Syrii¹²⁰, Françoisa Le Vaillanda ze środkowej Afryki¹²¹ oraz Georga Forstera z Azji¹²². Bogato reprezentowane były także relacje z podróży po Europie¹²³: Francji¹²⁴, Niemczech¹²⁵, Rosji¹²⁶, Szwajcarii¹²⁷, Wielkiej Brytanii¹²⁸, Włoszech¹²⁹ oraz po Teneryfie¹³⁰.

¹¹⁴ Aleksander I, *Discours prononcé par sa Majesté l'Empereur et Roi a l'ouverture de la Diète du Royaume de Pologne le 1/13 septembre 1820 a Varsovie*, Varsovie 1820 (przekazane do dubletów).

¹¹⁵ G.F. Büsching, *Geographie...* T. 1-12, Lausanne: Chez La Société Typographique, 1776-1782, sygn. XVIII-33.995 (SL-43.761).

¹¹⁶ J. Hübner, *La Geographie Universelle...* T. 1-6, A Basle: Chés Jean Rodolphe Im-Hof, 1761 (przekazane do dubletów).

¹¹⁷ W. Guthrie, *Nouvelle géographie universelle...* T. 1-9, Paris 1802 (dopisane do SL- 28.242).

¹¹⁸ J.B. Ladvocat, *Dictionnaire Géographique-Portatif...* T. 1-2, A Lausanne: Chez Giegler, Koenitzer, Hignou & Comp. 1795, sygn. XVIII-31.076 (SL-43.773).

¹¹⁹ J.-S.-C. Dumont d'Urville, *Voyage pittoresque autour du monde. Résumé général des voyages de découvertes de Magellan, Tasman, Dampier, Anson, Byron, Wallis, Carteret, Bougainville, Cook, Lapérouse, G. Bligh, Vancouver, d'Entrecasteaux, Wilson*, Paris 1834, sygn. 43.997.

¹²⁰ M.in. C.-F. de Volney, *Voyage En Syrie Et En Égypte*. T. 1-2, A Paris: Chez Dugour et Durand..., 1798, sygn. XVIII.35.054 (SL-43.768); T. Walls, *Journal de l'expédition anglaise en Égypte dans l'année mil huit cent...*, Paris 1823, sygn. 43.851.

¹²¹ F. Le Vailland, *Voyage ... Dans L'intérieur De L'Afrique...* T. 1-2, A Lausanne: Chez Mourer ..., Hignou..., 1790, sygn. XVIII-34.621 (SL-43.772).

¹²² G. Forster, *Voyage du Bengale à Pétersbourg, à travers les provinces septentrionales de l'Inde, le Kachmyr, la Perse...* T. 1-3, Paris 1802, sygn. 43.775.

¹²³ J. de Laporte, *Le Voyageur François, Ou La Connoissance [!] De L'Ancien Et Du Nouveau Monde...* T. 1-14, A Paris: Chez L. Cellot..., 1768-1778, sygn. XVIII-35.757 (SL-43.771).

¹²⁴ G.V. Orlov, *Voyage dans une partie de la France...* T. 1-3, Paris 1824, sygn. 43.930.

¹²⁵ J.C. Riesbeck, *Voyage En Allemagne...* T. 1-3, A Paris: Chez Regnault..., 1788, sygn. XVIII-35.172 (SL-43.780).

¹²⁶ G. de Chambray, *Histoire de l'expédition de Russie...*, Paris 1823 (SL-43.852).

¹²⁷ L. Simond, *Voyage en Suisse fait dans les années 1817, 1818 et 1819...*, Paris 1822, sygn. 43.837.

¹²⁸ A. Pichot, *Voyage historique et littéraire en Angleterre et en Écosse*. T. 1-3, Paris 1825, sygn. 43.920.

¹²⁹ J. Lalande, *Voyage En Italie, Contenant l'histoire et les anecdotes les plus singulieres de l'Italie...* T. 1-7, Yverdon: [b.w.] 1787 (przekazane do dubletów); J.B. Breton de la Martinière, *Voyage en Piémont...*, Paris 1803, sygn. 43.781.

¹³⁰ A.-P. Ledru, *Voyage aux iles de Ténériffe, la Trinité, Saint-Thomas, Sainte-Croix et Porto-*

Morska posiadała również przewodniki po krajach i miastach, które odwiedziła z mężem I. Morskim lub bratem Walentym. W celach edukacyjnych przed wyruszeniem w podróż nabyć mogła *Plan Pour Faire Servir Les Voyages À La Culture Des Jeunes Gens...* (Wiedeń 1797) Julie de Giovane¹³¹ oraz przewodnik po Europie¹³². Podczas wyjazdu korzystała z licznych przewodników po Paryżu (przekazała ich pięć)¹³³, Berlinie¹³⁴, Dreźnie¹³⁵, Wiedniu¹³⁶, Londynie¹³⁷ i Petersburgu¹³⁸. Wiedzę o Europie mogła poszerzać zapoznając się ze zwyczajami i obyczajami panującymi w różnych krajach oraz z charakterystyką mieszkańców, m.in. Francuzów i Anglików¹³⁹.

Podczas podróży hrabinie przydawała się znajomość języków obcych. O umiejętność tę dbała korzystając z licznych słowników językowych – francuskich, angielskich, włoskich i łacińskich¹⁴⁰, w tym z wydanego w Warszawie w latach 1743-1745 słownika francusko-łacińsko-polskiego Pierre'a Daneta¹⁴¹, oraz z podręczników do nauki gramatyki języka francuskiego i angielskiego, wśród których znalazła się gramatyka francuska Władysława Izzyckiego¹⁴². Jako ciekawostkę w tym zespole książek wymienić można podręcznik do nauki języka tureckiego i arabskiego polskiego orientalisty Franciszka

-Ricco..., Paris 1810, sygn. 43.774.

¹³¹ J. de Giovane di Girasole, *Plan Pour Faire Servir Les Voyages À La Culture Des Jeunes Gens...*, A Vienne: De L'Imprimerie De La Veuve Alberti, 1797, sygn. XVIII-45.520 (SL-44.001).

¹³² H.A.O. Reichard, *Guide des voyageurs en Europe*. T. 1-4, Paris 1818, sygn. 43.782.

¹³³ M. in. C.F.X. Mercier de Compiègne, *Manuel du voyageur à Paris*. Paris an XII [ok. 1804], sygn. 43.803; N. Maire, *Plan de la ville de Paris...* Paris an XII [ok. 1804], sygn. 43.798 (książka zaginiona w 1997 r.).

¹³⁴ *Guide De Berlin, De Potsdam Et Des Environs...*, Berlin: Chez Frédéric Nicolas, 1793, XVIII-32.780 (SL-43.800).

¹³⁵ J.A. Lehninger, *Description De La Ville De Dresde...* à Dresde: chez les Freres Walther..., 1782, XVIII-31.177 (SL-43783).

¹³⁶ *Guide des voyageurs à Vienne*, Vienne [ok. 1811], sygn. 43.801.

¹³⁷ Philipps, *Tableau de Londres et de ses environs, ou guide fidèle des voyageurs, curieux et négocians dans cette partie de l'Angleterre...* T. 1-2, Paris 1814, sygn. 43.868.

¹³⁸ G.T. von Faber, *Bagatelles. Promenades d'un désœuvré dans la ville de S.-Petersbourg*. T. 1-2, Paris 1812, sygn. 43.934.

¹³⁹ B.L. de Muralt, *Lettres... Sur Les Moeurs Et Le Caractère Des Français [et] Anglais*. T. 1-2, Metz: De L'Imprimerie De Behmer, 1800, sygn. XVIII-31.731 (SL-43.870); C. Sealsfield, *Tablettes autrichiennes, contenant des faits, des anecdotes et des observations sur les moeurs, les usages des Autrichiens, et la chronique secreete des cours d'Allemagne...*, Bruxelles 1830, sygn. 43.959.

¹⁴⁰ M.in. J.-F. Féraud, *Dictionnaire Grammatical De La Langue Française...*, A Paris: Chez Delalain, 1788, sygn. XVIII-31.514 (SL-43.857).

¹⁴¹ P. Danet, *Nouveau Grand Dictionnaire...*, Imprime à Varsovie: Dans l'imprimerie Royale de la Republique Aux Ecolles Pieuses, 1743-1745 (przekazany do dubletów).

¹⁴² W. Izzycki, *Nouvelle méthode emblématique d'enseigner la grammaire françoise élémentaire aux enfans à l'aide des couleurs et des figures géométriques*, Cracovie 1838 (przekazana do dubletów).

Menińskiego¹⁴³. O potrzebie praktycznego wykorzystania znajomości języków obcych świadczyć może fakt posiadania przez Morską podręcznika do języka mówionego *Grammaire parlante...* (Paryż 1804) Pierre'a-Nicolas Collina¹⁴⁴ oraz wielojęzycznych rozmówek wydanych przez S.F. de Genlis¹⁴⁵.

W przekazanym do Ossolineum księgozbiornie znalazły się dzieła dotyczące edukacji i wychowania dziewcząt¹⁴⁶, nauki dobrych manier¹⁴⁷ oraz ich wykształcenia moralnego¹⁴⁸. Morska podarowała rozważania moralne szwedzkiego pisarza Johanna Thuressona Oxenstierny¹⁴⁹ czy jezuitę Gabriela-François Coyerera¹⁵⁰. Zespół dzieł z zakresu religioznawstwa obejmował także parę książek o historii jezuitów¹⁵¹, rozprawę W. Scotta dotyczącą czarnoksięstwa i demonologii *Histoire de la démonologie et de la sorcellerie* (Paryż 1832)¹⁵². O rozwój duchowy dbała wykorzystując rozważania i modlitwy zawarte w książeczce *La Journée Du Chretien, Sanctifiée Par La Prière Et La Meditation* (Wiedeń 1792)¹⁵³. Zainteresowana była także kwestią nawrócenia na chrześcijaństwo¹⁵⁴. O potrzebie głębszej refleksji właścicieli Zarzeczca świadczyć może fakt

¹⁴³ F. Meniński, *Institutiones Linguae Turcicae, Cum Rudimentis Parallelis Linguarum Arabicae Et Persicae...* Vindobonae: Ex Typographeo Orientali Schilgiano, 1756 (przekazane do dubletów).

¹⁴⁴ P.-N. Collin, *Grammaire parlante, ou Grammaire théorique et pratique, au moyen de laquelle seule on peut apprendre l'orthographe, et la langue française sans maître*, Paris 1804, sygn. 43.876.

¹⁴⁵ S.F. de Genlis, *Pocket-book for conversation being a collection of such expressions as occur most frequently in travelling, and in the different situations of life. Composed after the traveler's companion of madame de Genlis and others. In six languages: English, German, French, Italian, new-Greek and Russian*, Leipsic 1833, sygn. 43.969.

¹⁴⁶ M.in.: A.J. Panckoucke, *Les Etudes Convenables Aux Demoiselles, Contenant La Grammaire, La Poesie, la Rhétorique...*, A Lille: Chez André-Joseph Panckoucke ..., A Paris: Chez Tilliard..., 1759 (SL-43.810); L. Gaultier, *Code de la bienséance, ou Traits caractéristiques d'une mauvaise éducation, contenant les actions et discours contraires à la politesse, et désignés comme tels par les moralistes tant anciens que modernes*, Bruxelles 1835, sygn. 43.967.

¹⁴⁷ A.-P. Caylac de Ceylan Bradi, *Du savoir-vivre en France au dix-neuvième siècle...*, Paris-Strasbourg 1838, sygn. 43.963.

¹⁴⁸ M.in.: J. Dubois de Fiennes, *Joseph, ou l'orphelin du Brabant. Lettres inédites sur différents sujets d'éducation, de morale et de politique*, Bruxelles 1819, sygn. 43.849.

¹⁴⁹ J.T. Oxenstierna, *Pensees Sur Divers Sujets De Morale...* T. 1-2, A Francfort Sur Le Meyn: Chez Francois Varentrapp, 1755, sygn. XVIII-35.184 (SL-43.880).

¹⁵⁰ G.-F. Coyer, *Bagatelles Morales Et Dissertations...*, London et ... Francfort: Chez Knoch et Eslinger..., 1757, sygn. XVIII-30.510 (SL-43.897).

¹⁵¹ D. de Pradt, *Du jésuitisme ancien et moderne*, Paris 1825, sygn. 43.844; pismo polemiczne pt. *Instructions secrètes des Jésuites, ou Monita secreta Societatis Jesu*, Bruxelles 1825, sygn. 43.838.

¹⁵² W. Scott, *Histoire de la démonologie et de la sorcellerie...* T. 1-2, Paris 1832, sygn. 43.827 wol. 164.

¹⁵³ *La Journée Du Chretien, Sanctifiée Par La Prière Et La Meditation*, À Vienne: chez Ignace Alberti..., 1792, sygn. XVIII-38.855 (SL-43.903).

¹⁵⁴ La Rivallière-Frauentorf de, *La religion du coeur ou Le guide du néophyte. Lecture consolante pour chaque jour du mois*, Paris 1841, sygn. 43.960.

posiadania przez nią kilku dzieł filozoficznych, w tym wymienionych wyżej esejów Montaigne'a wydanych w XVII w. W biblioteczce hrabiny znajdowały się również rozprawy czołowych myślicieli oświecenia, w tym Claude'a Adriena Helvétiusa *De L'Esprit...* (Amsterdam-Lipsk 1774)¹⁵⁵, Alexandra Pope'a *Les Pensées...* (Genewa 1766)¹⁵⁶ czy twórcy liberalizmu Johna Locke'a¹⁵⁷.

Morska posiadała kilkanaście dzieł dotyczących sztuki oraz rozrywki. W jej kolekcji znajdowały się słowniki pozwalające na ogólną orientację w zagadnieniach związanych z historią oraz kolekcjonerstwem sztuki a także na znajomość biografii oraz dzieł czołowych malarzy i rzeźbiarzy europejskich¹⁵⁸. Dzięki zgromadzonej literaturze mogła zapoznać się z zawartością zbiorów sztuki i rzemiosła artystycznego w muzeach francuskich¹⁵⁹. Studiowała także historię tańca¹⁶⁰ i gier towarzyskich¹⁶¹.

Użytkowo traktowała zapewne książki dotyczące gospodarstwa domowego, związane zarówno z wyposażeniem domu¹⁶², jak zabezpieczaniem budynków przed pożarami¹⁶³ czy dbałością o zdrowie¹⁶⁴. Do Ossolineum trafiła jedna książka kucharska z pałacu w Zarzeczu. Była to słynna *La cuisinière bourgeoise, suivie de l'office, a l'usage de tous ceux qui se mêlent de dépense de maisons, contenant la manière de disséquer, connoître et servir toutes sortes de viands...* (Paryż 1815) Menona¹⁶⁵.

¹⁵⁵ C.A. Helvetius, *De L'Esprit...* T. 1, À Amsterdam et à Leipsick: Chez Arkstée & Merkus, 1774, sygn. XVIII-35.987 (SL-43.901).

¹⁵⁶ A. Pope, *Les Pensées...*, A Geneve Et ... A Paris: chez Grange..., 1766, sygn. XVIII-31.812 (SL-43.804).

¹⁵⁷ J. Locke, *Essai Philosophique Concernant L'Entendement Humain...*, A Amsterdam: Aux Dépens De La Compagnie, 1774, sygn. XVIII-35.419 (SL-43.909).

¹⁵⁸ M.in. H. Lacombe de Prezel, *Dictionnaire Iconologique, Ou Introduction A La Connoissance Des Peintures, Sculptures, Estampes, Médailles, Pierres Gravées, Emblemes, Devises...* T. 1-2, A Paris: Chez Hardouin..., 1779, sygn. XVIII-31.984 (SL-43.789); J.A. Lehninger, *Abrégé de la vie des peintres, dont les tableaux composent la galerie electorale de Dresde...*, à Dresde: Chez Les Freres Walther..., 1782 (przekazane do dubletów).

¹⁵⁹ M.in. *Catalogue général des collections du Conservatoire royal des arts et métiers*, Paris 1818, sygn. 43.842; A.M. Filhol, J. Laval, *Galerie du Musée de France...*, T. 1-10, Paris 1814-1828, sygn. 43.940.

¹⁶⁰ A. Baron, *Lettres et entretiens sur la danse ancienne, moderne, religieuse, civile et théâtrale...*, Paris 1824, sygn. 43.826.

¹⁶¹ *Recueil des plus jolis jeux de société, dans lequel on trouve les gravures d'un grand nombre d'énigmes chinoises, et l'explication de ce nouveau jeu*, Paris 1818, sygn. 43.874.

¹⁶² *Catalogue indiquant le nom des fabricans, celui de leur domicile et département, avec le désignation sommaire des produits de leur industrie et une table des matières*, Paris 1819, sygn. 43.881.

¹⁶³ S.M.C. Miroir, *Preservatif contre la fumée ou Moyens construire les nouvelles cheminées...*, Paris 1800 (SL-43.884).

¹⁶⁴ S.A. Tissot, *Avis Au People Sur Sa Santé...* T. 1-2, A Lausanne: Chez Franc. Grasset..., 1775, sygn. XVIII-31.042 (SL-43.886).

¹⁶⁵ Menon, *La cuisinière bourgeoise...*, Paris, 1815 (druk przekazany do dubletów).

Tab. 2. Podział tematyczny ksiązek M. Morskiej zapisanych Ossolineum

Tematyka, rodzaj literacki	Ilość dzieł
Książki historyczne i polityczne, biografie, pamiętniki	109
Prawo	1
Kultura, społeczeństwo	6
Ekonomia, poradniki gospodarcze, gospodarstwo domowe, kulinaria	5
Słowniki i poradniki ogrodnicze, rolnicze, botaniczne	7
Geografia – wydawnictwa ogólne	9
Relacje z podróży	34
Przewodniki, plany miast	16
Religioznawstwo, literatura umoralniająca, demonologia	12
Filozofia	4
Edukacja, wychowanie, savoir-vivre	15
Językoznawstwo, słowniki językowe, gramatyka	10
Sztuka, rozrywka	11
Powieści	74
Poezja, poemat	6
Dramaty	11
Bajki i przysłowia	6
Dziela zbiorowe pisarzy	12
Czasopisma literackie, kobiece, rolnicze, inne	10

W kolekcji Morskiej znajdowało się kilka czasopism o różnym charakterze. Przeważały wydawane w Paryżu czasopisma literackie: „Archives Littéraires de l’Europe : ou mélanges de littérature, d’histoire et de philosophie...”¹⁶⁶, „Nouvelle Bibliothèque d’un Homme de Gout, ou Tableau de la Littérature Ancienne et Moderne...”¹⁶⁷ oraz „L’Esprit des Journaux, François et Etrangers...”¹⁶⁸. Hrabina posiadała jeden rocznik almanachu poświęconego ogrodnictwu „Le Bon Jardinier...”¹⁶⁹, a także wydany we Frankfurcie, adresowany

¹⁶⁶ „Archives Littéraires de l’Europe...” 1804, sygn. 43.750.

¹⁶⁷ „Nouvelle Bibliothèque...” 1798 (częściowo przekazane do dubletów).

¹⁶⁸ „L’Esprit des Journaux, François et Etrangers...” 1791 (przekazane do dubletów).

¹⁶⁹ „Le Bon Jardinier” 1807, sygn. 43.731.

do kobiet periodyk przybliżający modę obowiązującą w Paryżu „Journal des Dames et des Modes”¹⁷⁰. Bardziej ogólny charakter cechował paryskie czasopismo pół-uczone popularyzujące zagadnienia związane z literaturą, sztuką oraz odkryciami naukowymi „Revue Encyclopédique : ou analyse raisonnée des productions les plus remarquables dans la littérature, les sciences et les arts”¹⁷¹.

W swoich zapiskach, zatytułowanych „Notatami potrzebnymi”, M. Morska wspomniała dwa tytuły czasopism: „Revue Encyclopédique...” oraz „Journal des Dames...”¹⁷². Wymieniła w nich zgromadzone roczniki oraz brakujące numery poszczególnych periodyków:

Revue Encyclopedique jest w Zarzeczcu [!] Rok 828-829-830-rok 831, na każdy Rok po 12 tomów, z tego brakuje z R. 1830 – 4 tom. Journal Mody Frankfo[r]tski jest od R. 1801 d[oi] końca roku 1842 wszystkie oprawne, brakuje oprawnych 6 tom[ów], ne 24-28-55-56-58 i 86.

W notatniku znajdowały się przede wszystkim rachunki z malarzami i rytownikami pracującymi nad widokami Zarzeczca do *Zbioru rysunków...*, wykazy osób obdarowanych kolorowanymi i oprawnymi egzemplarzami tego albumu, wpływy z poszczególnych dóbr, wypisy z gazet, recepty, porady gospodarskie, przepisy kulinarne oraz ciekawostki naukowe.

Do ważnych zapisków z punktu widzenia niniejszego opracowania należały i te dotyczące kilkudziesięciu książek dostępnych w pałacowych wnętrzach. Na kartach notatnika Morska odnotowała tytuły dzieł w języku polskim, które znajdowały się w Zarzeczcu¹⁷³ [fot. 3]. Wymienione tu zostały liczne utwory Ignacego Krasickiego¹⁷⁴, Adama Naruszewicza¹⁷⁵, Grzegorza Piramowicza¹⁷⁶, Alojzego Felińskiego¹⁷⁷, Franciszka Karpińskiego¹⁷⁸, dzieła

¹⁷⁰ „Journal des Dames et des Modes” 1804-1812, sygn. 43.922.

¹⁷¹ „Revue Encyclopédique...” 1828- , 47 woluminów (częściowo do SL-35.358, pozostałe przekazane do dubletów).

¹⁷² ZNiO rps 9838/I, Notatki Magdaleny z Dzieduszyckich hrabiny Morskiej, s. 43-45. Na oprawie tytuł wpisany ręką Morskiej: „Notate [sic !] potrzebne”.

¹⁷³ Tamże, s. 43-44.

¹⁷⁴ M.in.: I. Krasicki, *Dzieła...* T. 1-10, Warszawa 1804-1804; tenże, *Zbior Potrzebniejszych Wiadomości, Porządkiem Alfabetu Ułożonych*. T. 1-2, W Warszawie i Lwowie: Nakładem i Drukiem Michała Grölla, 1781 i in.

¹⁷⁵ M.in.: A. Naruszewicz, *Historia narodu polskiego* (edycja nieustalona); tenże, *Historia Jana Karola Chodkiewicza...*, W Warszawie: w Drukarni Nadwornej J. K. Mci, 1781 i wyd. następne (edycja nieustalona); tenże, *Dyaryusz Podrozy Nayiaśniejszego Stanisława Augusta Krola Polskiego Na Ukrainę...*, W Warszawie: W Drukarni P. Dufour..., [1787].

¹⁷⁶ M.in.: G. Piramowicz, *Wymowa i Poezya Dla Szkół Narodowych*. T. 1-3, w Krakowie: w Drukarni Szkoły Głównej Koronnej, 1792-1813; tenże, *Przemowa Do Wojska W Obozie Pod Gołębim przy Poświęceniu Sztandarów Miana*, W Warszawie, w Drukarni Uprzywileiowanej Michała Grölla, [1791]; tenże, *Instrukcja dla nauczycieli szkół początkowych wiejskich i miejskich względem ich stanu i obowiązków*, Warszawa 1817.

¹⁷⁷ M.in.: A. Feliński, *Do Kościuszki*, Warszawa, [b.w.], 1794; tenże, *Dzieła*. T. 1-2, Wrocław 1840.

¹⁷⁸ M.in.: F. Karpiński, *Zabawki Wierszem I Prozą*. T. 1-3, W Warszawie: w Drukarni J.K. Mci i Rzplitey uprzywil. Gröllowskiej, 1782.

Józefa Szymanowskiego „w małej liczbie [...] lecz wzorcowe”¹⁷⁹, oraz gramatyka języka polskiego Onufrego Kopczyńskiego¹⁸⁰. Na kolejnych stronach notesu Morska wskazała miejsce przechowywania w pałacu grupy dzieł o tematyce historycznej wydanych przeważnie w języku francuskim. Znajdowały się one: „w białym pokoju, w białej szafie między oknami na lewym boku [...] między inszemi książkami”¹⁸¹. Na regałach tych ustawiono rozprawy dotyczące rozbiorów oraz dziejów porozbiorowych Polski: *Histoire De La Prétendue Révolution De Pologne...* (Paryż 1792) Jeana Claude`a Hippolyte`a Méhée de La Touche¹⁸², *Histoire des trois démembrements de la Pologne...* (Paryż 1820) Antoine`a-Françoisa-Claude`a Ferranda¹⁸³, *Seconde guerre de Pologne...* (Paryż 1812) Jeana-Gabriela-Maurice Montgaillarda¹⁸⁴, relację z podróży po Polsce Huberta Vautrina¹⁸⁵ oraz wydany w języku niemieckim zarys dziejów Rzeczypospolitej *Polen in geographischer, geschichtlicher und culturhistorischer Hinsicht* (Lipsk 1831) C. Malte-Bruna¹⁸⁶. W innym miejscu notesu Morska wymieniła kolejne tytuły książek w języku francuskim, nie wskazując tym razem na ich umiejscowienie w pałacu¹⁸⁷.

Przeanalizowane materiały źródłowe pozwalają stwierdzić, że hrabina zgromadziła w Zarzeczcu niemały księgozbiór służący edukacji i rozrywce. Do Ossolineum przekazała książki wydane przeważnie w języku francuskim¹⁸⁸. Notatki arystokratki świadczą o tym, że posiadała także druki wydane w języku polskim. Ryciny zamieszczone w *Zbiorze rysunków...* oraz jej zapiski wskazują na fakt, że w pałacu w Zarzeczcu nie było odrębnego

¹⁷⁹ M.in.: C. Montesquieu, *Świątynia Wenery w Knidos*, [tł. J. Szymanowski], W Warszawie: w Drukarni J. K. Mci y Rzeczypospolitey u P. Dufour, 1778 lub wydanie z 1807 r.; J. Szymanowski, *Dwa listy o guście i smaku*, [w:] A. Czartoryski, *Kawa. Komedya W Jednym Akcie*, W Warszawie, w Drukarni J. K. Mci i Rzeczypospolitey uprzywileiowaney Gröllowskiej, 1779.

¹⁸⁰ O. Kopczyński, *Grammatyka Dla Szkół Narodowych...*, Warszawa 1778 lub wydania późniejsze.

¹⁸¹ ZNiO, rps 9838/I, k. 45.

¹⁸² J.C.H. Méhée de La Touche, *Histoire De La Prétendue Révolution De Pologne...*, A Paris: Chez Buisson..., 1792.

¹⁸³ A.-F.-C. Ferrand, *Histoire des trois démembrements de la Pologne...*, Paris 1820.

¹⁸⁴ J.-G.-M. Montillard, *Seconde guerre de Pologne ou, Considérations sur la paix publique du continent, et sur l'indépendance maritime de l'Europe*, Paris 1812.

¹⁸⁵ H. Vautrin, *L'observateur en Pologne*, Paris 1807.

¹⁸⁶ C. Malte-Brun, *Polen in geographischer, geschichtlicher und culturhistorischer Hinsicht*, Leipzig 1831.

¹⁸⁷ M.in.: T. Hamilton, *Les hommes et les moeurs aux États-Unis d'Amérique*, Bruxelles 1834, zob. ZNiO, rps 9838/I, s. 89.

¹⁸⁸ Pozostałe książki najprawdopodobniej pozostały w pałacu i przeszły na własność spadkobierców hrabiny: najpierw brata Józefa Kalasantego Dzieduszyckiego, a potem jego syna Włodzimierza, twórcy Biblioteki Poturzyckiej. Na karcie tytułowej notatek M. Morskiej (rps 9838/I) znajduje się okrągła pieczętka z napisem „Biblioteka Poturzycka J.[aśnie] W.[ielmożnego] D.[zieduszyckiego]” świadcząca o przejęciu przez niego tego rękopisu. Podobnie mogło być z innymi przechowywanymi w Zarzeczcu zbiorami bibliotecznymi.

pomieszczenia przeznaczonego na bibliotekę. W swoich zapiskach Morska odnotowała, że część nakładu *Zbioru rysunków...* przechowywała, podobnie jak obcojęzyczne książki „w białej szafie w białym pokoju”; pozostałe egzemplarze tej ważnej dla niej publikacji znajdowały się natomiast „w sypialnym zielonym pokoju, w komodzie orzechowej o pięciu szufladach”¹⁸⁹. Wydaje się, że księgozbiór mógł być rozmieszczony w kilku pokojach, podobnie jak egzemplarze albumu z widokami Zarczecz. Nie ulega wątpliwości, że w pokoju białym przechowywała książki dotyczące historii Polski wydane w językach obcych. Znajdowały się one wśród innych umieszczonych tam woluminów o nieznanym tematyce.

Materiały archiwalne pozwalają wysnuć tezę, że M. Morska budując z mężem rezydencję nie zamierzała stworzyć w pałacu rodowej biblioteki, która służyłaby nie tylko podnoszeniu wiedzy, wychowaniu i rozrywce, lecz także spełniała funkcje reprezentacyjne¹⁹⁰. Kolejnym argumentem potwierdzającym to przypuszczenie jest brak jakichkolwiek znaków własnościowych hrabiny na książkach przekazanych przez nią do Ossolineum od 1828 do 1847 r. Woluminy, które były wcześniej w posiadaniu jej ojca i brata, posiadają ich wpisy rękopiśmienne. Zwyczaj podpisywania się na książkach nie był jej zatem obcy. Możemy przypuszczać, że nie podpisała się na żadnej z nich, gdyż nabywała je w celu zaspokojenia konkretnych potrzeb – pogłębienia wiedzy z różnych dziedzin czy poszerzenia zainteresowań, a nie z zamiarem budowania specjalnej kolekcji.

O braku odrębnego pomieszczenia bibliotecznego może także świadczyć wygląd zewnętrzny książek przekazanych do Ossolineum¹⁹¹. Woluminy te wyposażone zostały w trzy typy opraw [fot. 4]. Większość (szczególnie powieści) posiada tanie, nakładowe, papierowe okładki z szaroniebieskiego lub szaroróżowego, rzadziej marmurkowego papieru. Część ma droższe oprawy w półskórek. Najmniejsza grupa, zazwyczaj wydań encyklopedycznych lub edycji dzieł zbiorowych francuskich myślicieli okresu oświecenia, posiada oprawy z brązowej skóry z tłoczeniami na grzbiecie. W tworzonych w celach kolekcjonerskich i reprezentacyjnych bibliotekach rodowych na półkach ustawiano zazwyczaj książki, które posiadały oprawy ze złoceniami na grzbiecie¹⁹². Być może część woluminów, tych oprawnych w skórę lub półskórek, była przechowywana w bardziej eksponowanych miejscach pałacowych.

¹⁸⁹ Rps 9838/I, s. 21.

¹⁹⁰ *Biblioteki rodowe*, [w:] EWOK, red. A. Brirkenmajer, B. Kocowski, J. Trzynadłowski, Wrocław 1971, t. 254-260.

¹⁹¹ W ZNiO we Lwowie istniał zwyczaj zamieniania egzemplarzy książek zdefektowanych lub w inny sposób uszkodzonych na lepiej zachowane i pozbawione wad. Tak postąpiono w przypadku części dzieł, które zinwentaryzowano w 1847 r. Większość egzemplarzy przechowywanych we Wrocławiu pochodzi bezpośrednio z Zarczecz.

¹⁹² *Ornamentyka oprawy*, [w:] EWOK, t. 1743.

Podjmując się charakterystyki kolekcji książek francuskich przekazanych przez Morską do Ossolineum warto poruszyć zagadnienie czytelnictwa kobiet w XIX w. Należy przy tym pamiętać, że biblioteczka hrabiny, urodzonej w latach 60. XVIII w., założona została w jej młodości, by służyć domowej edukacji i rozrywce arystokratki. Realizacji tego celu pomagać mogły książki przekazane jej przez ojca i brata. Woluminy wydane w latach 80. tego stulecia kupowała jako mężatka, zapewne bardziej świadoma swoich potrzeb, zainteresowań oraz panującej mody. Część książek państwo Morscy mogli nabyć wspólnie podczas zagranicznych podróży. Po rozwodzie z mężem w 1817 r. samodzielnie powiększała zbiór książek przechowywanych w Zarzeczcu.

W literaturze przedmiotu traktującej o księgozbiorach kobiecych podkreśla się trzy cele, którym służyła lektura pań. Według badaczy w typowej biblioteczce kobiecej w XIX w. znajdowały się romanse, literatura religijna i umoralniająca oraz rozbudzające patriotyzm rozprawy z zakresu historii, geografii, mitologii i historii naturalnej¹⁹³. M. Morska posiadała księgozbiór, który w znacznym stopniu wpisywał się w ten schemat. Znajdowały się w nim powieści, romanse oraz dzieła literackie, które służyły rozrywce oraz rozprawy naukowe, które wykorzystywała podczas podnoszenia wiedzy z zakresu historii i geografii, kształtując przy okazji swój patriotyzm. Duża część księgozbioru spełniała funkcje użytkowe, jak dzieła z zakresu ogrodnictwa pomocne podczas kształtowania krajobrazu wokół pałacu, słowniki i podręczniki do gramatyki wykorzystywane do nauki języków obcych, poradniki gospodarcze, przewodniki po odwiedzanych państwach, wykazy dzieł sztuki i rzemiosła artystycznego, z których mogła czerpać inspiracje podczas wyposażania pałacowych wnętrz. Morska dbała o rozwój duchowy i edukację moralną, czytając stosowne poradniki.

Księgozbiór arystokratki skupiającej w Zarzeczcu galicyjską elitę, wykroczył jednak ponad przeciętność. Przynależne do niego dzieła historyczne, geograficzne i filozoficzne mogły znajdować się także w zbiorach wykształconego mężczyzny. Izabela Kopania pisząc o Morskiej stwierdziła, że „dwie sfery jej aktywności – eksploatawanie twórczej pasji w rysunkach, haftach, mozaikach oraz wieloletnie prace nad kształtowaniem siedliska wiejskiego [...] ściśle się nawzajem przenikały”¹⁹⁴. Zapewne te dwa obszary działalności artystycznej były ważne dla właścicielki Zarzeczca. Jej pozycja w Galicji, jako osoby prowadzącej ważny ośrodek kultury, wynikała jednak także z jej wykształcenia i wiedzy, którą zdobyła podczas podróży oraz domowej edukacji

¹⁹³ A. Paja, *Normy lektury kobiet w XIX w. Rekonesans*, [w:] *Ludzie i książki. Studia historyczne*, pod red. J. Kosteckiego, Warszawa 2006, s. 90-118; taż, *Czytelnictwo kobiet*, [w:] *Encyklopedia książki*. T. 1: *Eseje, A-J*, pod red. A. Żbikowskiej-Migoń, M. Skalskiej-Złat, Wrocław 2017, s. 459-462.

¹⁹⁴ I. Dzioba, dz. cyt., s. 386.

wspieranej licznymi lekturami. Księgozbiór, który po II wojnie światowej został w większości przewieziony do wrocławskiej siedziby Ossolineum, stanowi świadectwo jej czytania w popularnych ówczesnie dziełach literackich, historycznych i geograficznych. A pani na Zarzeczu, wydając bale lub przyjmując emigrantów po upadku powstania listopadowego, mogła prowadzić ze swoimi gośćmi dysputy poruszające ważne tematy historyczne, dyskutować o nowych i ciekawych książkach z różnych obszarów jej zainteresowań. Warto dopełnić znany dotychczas obraz M. Morskiej – rysowniczki, malarki, projektantki ogrodów oraz organizatorki życia towarzyskiego – elementem książek i lektur, które wzbogacały jej wiedzę i rozwój, pozwalając czynić z Zarzecza ośrodek kulturalny, atrakcyjny ze względu na estetykę krajobrazu oraz walory intelektualne jego właścicielki.

Fot. 1. Portret Magdaleny Morskiej ze Zbioru rysunków... Źródło: Muzeum Książąt Lubomirskich w ZNiO, sygn. A. gr. 304. Zdjęcie: ZNiO

Titre de l'ouvrage	Monnaie de la bibliothèque	Année de l'ouvrage	Année de l'achat	Nombre de volumes	Autres notes
1. Histoire naturelle de la France par M. de Buffon. Paris 1749. 12. 33. L. J. n. 13091.	Paris	1749	12	33	
2. Histoire de la France par M. de Voltaire. Paris 1752. 10. 33. L. J. n. 13092.	Paris	1752	10	33	
3. Histoire de la France par M. de Voltaire. Paris 1752. 10. 33. L. J. n. 13093.	Paris	1752	10	33	
4. Histoire de la France par M. de Voltaire. Paris 1752. 10. 33. L. J. n. 13094.	Paris	1752	10	33	
5. Histoire de la France par M. de Voltaire. Paris 1752. 10. 33. L. J. n. 13095.	Paris	1752	10	33	

Fot. 2. Pierwsza karta spisu książek francuskich przekazanych do Ossolineum. Źródło: Dział Mikroform ZNiO, sygn. DE-4063. Zdjęcie: ZNiO

1. Historia Francji od roku 1010 do roku 1715. 10 tomów. 1715. 12. 33. L. J. n. 13091.	Paris	1715	12	33	
2. Historia Francji od roku 1715 do roku 1789. 10 tomów. 1789. 10. 33. L. J. n. 13092.	Paris	1789	10	33	
3. Historia Francji od roku 1789 do roku 1815. 10 tomów. 1815. 10. 33. L. J. n. 13093.	Paris	1815	10	33	
4. Historia Francji od roku 1815 do roku 1848. 10 tomów. 1848. 10. 33. L. J. n. 13094.	Paris	1848	10	33	
5. Historia Francji od roku 1848 do roku 1870. 10 tomów. 1870. 10. 33. L. J. n. 13095.	Paris	1870	10	33	

Fot. 3. Jedna z kart „Notatek” Magdaleny Morskiej zawierająca wykaz dzieł w języku polskim przechowywanych w Zarzeczcu. Źródło: Dział Rękopisów ZNiO, sygn.9838/I Zdjęcie: ZNiO

Fot. 4. Typowe oprawy książek z biblioteki Magdaleny Morskiej. Źródło: Dział Starych Druków ZNiO, sygn. XVIII-30.500, XVIII-30.510, XVIII-31.336, XVIII-31.731, XVIII-32.327, XVIII-34.882 Zdjęcie: Andrzej Solnica

Bibliografia

Źródła archiwalne:

Lwowska Narodowa Naukowa Biblioteka Ukrainy im. W. Stefanyka. Oddział Rękopisów: Zespół 54, Archiwum Zakładu Narodowego im. Ossolińskich, Dział 1, Akta dotyczące działalności, akta protokołowane, rps 30, Akta dotyczące działalności 1847, Dział Mikroform ZNiO, DE-4063.
Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Dział Rękopisów:
rps 1113/I, 139 listów własnoręcznych śp. Księdza Siarczyńskiego,
rps 1298/III, Pamiętnik darów obywatelskich dla księgozbioru narodowego 1827-1841, Spis dawców książek do biblioteki narodowej im. Ossolińskich we Lwowie,
rps 9838/I, Notatki Magdaleny z Dzieduszyckich hrabiny Morskiej.

Źródła drukowane:

Siarczyński F., *Sprawa o darach dla księgozbioru publicznego imienia Ossolińskich uczynionych i o ich dawcach*, „Czasopism Naukowy Księgozbioru Publicznego Imienia Ossolińskich” 1828, R. 1, s. 130-137.
Kłodziński A., *Zdanie sprawy z czynności Zakładu Naukowego Imienia Ossolińskich*, „Biblioteka Naukowego Zakładu Imienia Ossolińskich” 1847, t. 2, s. 489-452, 558-564.
Prek F.K., *Czasy i ludzie*, oprac. H. Barycz, Wrocław 1959.

Opracowania:

- Aftanazy R., *Dzieje rezydencji na dawnych kresach Rzeczypospolitej*. [Cz. 2: *Ziemia ruskie Korony*]. T. 8: *Województwo ruskie, Ziemia Przemyska i Sanocka*, Wrocław 1996.
- Artystki polskie*, [w:] *Artystki polskie. Katalog wystawy*, red. nauk. A. Morawińska, Warszawa 1991.
- Barycz H., *Wstęp*, [w:] F. K. Prek, *Czasy i ludzie*, oprac. H. Barycz, Wrocław 1959, s. V-L.
- Bujak J., *Rościszewski Adam, h. Junosza*, [w:] *Polski słownik biograficzny*. T. 32: *Romi-szewski Sariusz Aleksander – Rudowski Jan*, Wrocław 1989, s. 274-275.
- Dudek-Klimiuk J., Dolatowski J., *Kolekcje drzew i krzewów w Zarzeczcu Magdaleny z Dzieduszyckich Morskiej*, „Rocznik Polskiego Towarzystwa Dendrologicznego” 2013, t. 61, s. 53-69.
- Dzieduszycki M., *Kronika domowa Dzieduszyckich*, Lwów 1865.
- Dzieduszycki W., „Dzieje i opis pałacu zabytkowego w Zarzeczcu, w powiecie Jarosławskim położonego, dokonane na podstawie odczytu wygłoszonego na posiedzeniu Towarzystwa Miłośników Jarosławia w jesieni 1945 r.”, Muzeum w Jarosławiu, maszynopis bez sygn.
- Dzioba I. [Kopania I.], *Od szkicowych projektów do «Zbioru rysunków...»*. *W stronę zarzeckiej posiadłości Magdaleny Morskiej*, „Biuletyn Historii Sztuki” 2006, z. 3-4, s. 385-413.
- Encyklopedia wiedzy o książce*, red. A. Brirkenmajer, B. Kocowski, J. Trzynadłowski, Wrocław 1971.
- Jaroszewski T.S., *Pałac w Zarzeczcu i grupa pałaców z rotundą w narożu*, „Biuletyn Historii Sztuki” 1957, nr 4, s. 311-336.
- Jaroszewski T.S., *O Zarzeczcu po upływie ćwierćwiecza*, [w:] *Architektura rezydencjonalna historycznej Małopolski. Materiały sesji Stowarzyszenia Historyków Sztuki*, [oprac. red. T. Hrankowska], Łańcut 1982, s. 109-183.
- Kopania I., *Pałac w Zarzeczcu w świetle nowych badań*, „Kwartalnik Architektury i Urbanistyki” 2008, z. 3, s. 43-51.
- Kosiński J.A., Turala M., *Ofiarodawcy Biblioteki Ossolineum 1817-1848*, Wrocław 1968.
- Morska M., *Zbiór rysunków wyobrażających celniejsze budynki wsi Zarzeczca w Galicji w obwodzie przemyskim leżącej częścią z natury zdjętych lub uprojektowanych, z opisem budownictwa wiejskiego w sposobie holenderskim i angielskim i ogólnymi myślami o przyozdobieniu siedlisk wiejskich*, Wiedeń 1836.
- Ogród. Forma, symbol, marzenie. 18 grudnia 1998 – 28 lutego 1999 Zamek Królewski w Warszawie*, red. nauk. M. Szafrąńska, Warszawa 1998.
- Paja A., *Normy lektury kobiet w XIX w. Rekonesans*, [w:] *Ludzie i książki. Studia historyczne*, pod red. J. Kosteckiego, Warszawa 2006, s. 90-118.
- Paja A., *Czytelnictwo kobiet*, [w:] *Encyklopedia książki*, pod red. A. Żbikowskiej-Migoń, M. Skalskiej-Zlat. T. 1: *Eseje, A-J*, Wrocław 2017, s. 459-462.

- Sołtysówna A., *Rezydencja Magdaleny Morskiej w Zarzeczcu*, „Spotkania z Zabytkami” 2004, nr 1, s. 20-21.
- Wodzicki S., *O chodowaniu [!], użytku, mnożeniu i poznawaniu drzew, krzewów i ziół celniejszych ku ozdobie ogrodów, przy zastosowaniu do naszej strefy*. T. 4, Kraków 1825.
- Wolski K., *Morska z Dzieduszyckich Magdalena Katarzyna*, [w:] *Polski słownik biograficzny*. T. 21: *Mieroszewski Sobiesław – Morsztyn Władysław*, Wrocław 1976, s. 786-787.
- Zawadzki W., *Zarzecze*, „Tygodnik Ilustrowany” 1864, t. 10, s. 392-393.